

"לא נמצא משמע לא קיים"?**(מתוך "ביטאון אחווה, 2004)**

עם צאת מילונו החדש של אבן שושן התעורר דיון ציבורי בשאלת הימצאותן של מילים מסוימות במילון. הדיון הציבורי העלה את השאלות באשר לתפקידו החברתי תרבותי של המילון- האם תפקידו של המילון לשקף את השפה כפי שהיא באה לידי ביטוי במציאות החברתית על כל גוניה, או לשקף את הנורמטיביות ואת הרצוי בלשון?

הלשון העברית היא שפה חיה ודינמית, שאוצר המילים שלה משתנה ומתפתח ללא הרף. פרט להיווצרותן של מילים חדשות, כגון "דבקית" (סטיקר) נוספו למילים רבות הקיימות בשפה העברית, משמעויות חדשות, כגון "עכבר" (אביזר קטן המחובר למחשב). לצד מילים אלו חדרו לשפה, מילים לועזיות (המכונות מילים שאולות), כגון "טלמרקטינג", ו"אינטרנט" שהפכו לחלק בלתי נפרד מן המציאות הלשונית. לא נגרע מקומן גם של מילים מלשון ה"עגה" (הסלנג), כגון "אחלה", "חצ'קון" שהשתלטו על חיינו והפכו לחלק מן ההוויה החברתית תרבותית, וכמובן מילים נוספות "גסות" שבגינן התעורר הדיון הציבורי.

השיקולים להכנסתן של מילים מסוימות למילון שונים ממילון למילון ונובעים מגישות שונות כלפי השפה וכלפי תפקידו של המילון. ניתן להצביע על שתי גישות עיקריות: הגישה הנורמטיבית "הטהרנית" והגישה התיאורית. הדוגלים בגישה הנורמטיבית "הטהרנית" סבורים, כי על המילון להכיל מילים שהן חלק מהלשון הכתובה, וכי עליו לשקף "את הנורמטיביות" של השפה. עורכי המילונים, על פי גישה זו, נטו להתעלם ממילים המסווגות כתת-תקניות, אף על פי שהן היו נהוגות באותה תקופה ונקלטו בלשון היומיומית. הם סברו שכשם שבמילון לא נכללים מונחים מקצועיים מיוחדים, שאינם חלק מן הלשון הכללית, כך לא תופיע במילון לשון תת תקנית ותת-תקנית נמוכה (לשון גסה, חירופים, גידופים וקללות). צורות לשון אלו - מקומן במילון אחר.

בניגוד לגישה הנורמטיבית יש הדוגלים בגישה התיאורית (הדיסקריפטיבית). לשיטתם, תפקידו של המילון לתאר את השפה על כל גוניה, לפיכך במילון יכללו גם מילים המוגדרות כלשון "תת תקנית נמוכה". תפקידו של המילון אינו "לחנך" ולציין "מה מותר" ו"מה אסור". זאת ועוד, אין המילונאי רשאי להשמיט מן המילון מילים הנהוגות בחברה ושכיחות בה.

עיון במילונים שפורסמו לאחרונה מראה, כי עורכי המילונים נוקטים יותר ויותר גישה תיאורית. הם רואים במילון כלי המשקף את המציאות הלשונית והמצביע על המצוי ולא רק על הרצוי, לכן נמצא בחלק מן המילונים החדשים תיאור מלא, ככל שניתן, של הלשון העברית החדשה (בעיקר) על כל משלביה.

בדיון הציבורי הובע החשש כי חלקים מן הציבור הרחב עלולים לפרש לא נכונה הימצאותן של מילים מלשון תת-תקנית נמוכה. ציבור זה נוטה להתייחס למילון כאל מקור הנותן הכשר למילים וקובע נורמות לשימוש בהן, ועצם הימצאותן של מילים אלו במילון עלול להגביר את השימוש בהן ולהאריך את "חיי המדף" שלהן. לפיכך בדומה לגישה הנורמטיבית, מילים השייכות ללשון תת תקנית נמוכה אינן ראויות להיכלל במילון.

ייחוס השפעה כה גדולה למילון מעורר תמיהה, שכן אין בכוחו של המילון להשפיע על המציאות הלשונית. מילים רבות שהופיעו במילון, בין אם הן תקניות ובין אם לאו, חדרו לשפה או נפלטו ממנה לא בשל היותן במילון אלא בשל תהליכים שונים שחלו בחברה (נושא שעניינו למאמר אחר). גם אליעזר בן יהודה ניסה להחדיר באמצעות מילונו את כל תחדישיו, אולם מסתבר שלמרות הימצאותם במילון רק כשבעים אחוז מחידושיו נקלטו בלשון העברית.

נראה כי, אין להתעלם מן המציאות הלשונית של לשון "חיה ונושמת". ללשון חיה יש חוקים משלה, וחדירתן של מילים לשפה או היפלטותן אינן קשורות בהכרח להימצאותן של המילים במילון. לא נוכל לומר "לא נמצא משמע לא קיים".

עם זאת חשוב שהמילון ייתן את המידע המלא אודות המילה. הוספת מידע באופן עקבי, שיציין את המשלב הלשוני של כל המילים המסווגות כ"מילים תת תקניות" או "מילים גסות", והדגשת העובדה שהן אינן חלק מהשפה הנורמטיבית, יאפשרו למעיין במילון התייחסות מקיפה למילה על כל גוניה. ואכן מידע זה מצוי ברוב המילונים החדשים. כך למשל, במילון "אבן שושן המחודש והמעודכן לשנות האלפיים" מצוין לצדו של הערך המילוני הרובד הלשוני של המילה, כגון עברית חדשה, וכן המשלב הלשוני: "בלשון הדיבור" או "בלשון הדיבור קללות חריפות". במילון "רב מילים" (המילון השלם לעברית החדשה בעריכת יעקב שויקה) אף סיווגו את המשלבים הנמוכים לארבע רמות: א. לשון דיבור

ב. לשון סלנג ג. לשון המונית ד. לשון המונית גסה. ללשון המונית גסה סווגו מילים ש"ההמוניות בהן היא קיצונית, לרוב מילות סלנג מתחום המין.... וכן קללות וגידופים שניבול הפה בהן הוא קיצוני".

הימנעות מלשון "גסה" (גידופים וקללות) והוקעתה מן החברה לא ייעשו, מן הסתם, באמצעות המילון. הטיפול בלשון זו ראוי שייעשה באמצעות חינוך ללשון נקייה, על ידי דוגמה אישית וכן על ידי העשרת אוצר המילים הנורמטיבי של קהל הלומדים.

יתרה מזאת, המילון מאפשר למשתמש בו לקבל מידע מסוגים שונים. מעבר למידע הסמנטי של הערך המילוני (אחד התפקידים המרכזיים של המילון), ניתן להתוודע לתחומים שונים של השפה, כגון: מידע תחבירי (חלק הדיבור של הערך המילוני), מידע מורפולוגי (דרכי נטייה: יחיד רבים) ומידע אטימולוגי (מקור המילה) כולל התייחסות לתקופה הקדומה ביותר שבה המילה מופיעה (כגון: לשון המקרא, לשון חדשה) ולמשלב שלה (כגון: לשון מדוברת, לשון המונית גסה).

השימוש במילון צריך שיהא מושכל. העיון במילון יכול להוות פתח לעיסוק מעמיק בהתפתחותה של הלשון העברית. כך למשל השוואה בין מילונים ישנים לחדשים ובדיקת הערכים החדשים שנוספו למילונים עשויות לפתח את המודעות לשינויים שחלו בשפה ולשימוש במילים בהתאם לנסיבות. זאת ועוד, העיסוק בשאלת הרצוי והמצוי בלשון ובדרך ייצוגה של הלשון במילון עשוי לשמש כר נרחב לדיון מרתק בדבר הקשר שבין לשון לחברה.

ניר, ר (תש"ס). העשרת המילון העברי באמצעות הבידול הסמנטי. איגרת מידע מ"ז, האגף לתכנית לימודים

ניר, ר (תשס"ד). תמורות במילונאות העברית. איגרת מידע נ"א, האגף לתכנית לימודים